
Návrat (sociologické) teorie do Čech? Východiska, stav a perspektivy*

MILOSLAV PETRUSEK**

Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, Praha

The Return of (Sociological) Theory to the Czech Republic? Principles, Perspectives, and Current Status

Abstract: This article concentrates on the development and interests of theoretical (general) sociology in the Czech Republic during the period 1990–2010. It examines the consequences of the postmodern influence and attempts to establish a 'critical sociology'. Its main focus is summarising the key books and texts on the relevant theoretical areas (historical sociology, theoretical foundations of qualitative sociology, grounded theory, feminism, gender studies, and sociology of politics, etc.) The author sees the possible advancement of theoretical sociology in the growing interest of young scholars in general sociology and in critical sociology (often inspired by neo-Marxism). The article is also concerned with 'sociological rhetoric' and the essay form of writing.

Keywords: theoretical and general sociology, postmodernism, gender studies, grounded theory, historical sociology, neomarxism, sociological tradition.

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2011, Vol. 47, No. 5: 1017–1033

Odvážné ideje, nezdůvodněné anticipace a spekulativní myšlení jsou našimi jedinými prostředky k interpretaci přírody... A my je musíme dát v sázku, abychom vyhráli cenu. Ti z nás, kdo nejsou ochotni vystavit své ideje nebezpečí vyvrácení, se na vědecké hře nepodílejí.

[Popper (1934) 1997: 304]

Malá retrospektiva

V české kotlině mělo slovo „teorie“ od nepaměti zvuk nepříliš lahodný – byli jsme „realisty“, „pragmatiky“, „empiriky“, jenom probůh ne „teoretiky“. Ta pachuč

* „Sociologická teorie“ je v závorce proto, že se dnes často a smysluplně rozlišuje mezi sociologickou a sociální teorií. Autor upřímně děkuje recenzentům, kteří upozornili jak na slabá místa partikulární, tak na problémy v celkové skladbě textu. Jen díky jejich připomínkám se odvážuji předložit tento text sociologické obci. Článek je součástí projektu GA ČR Dějiny a současnost české sociologie i.č. P404/10/0032.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: prof. PhDr. Miloslav Petrusek, CSc., Institut sociologických studií, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, U Kříže 8, 158 00 Praha 5 – Jinonice, e-mail: mpetrusek@seznam.cz.

pochází z dob, kdy se sociologie musela stále sebeobhajovat jako věda společensky užitečná, jejíž možnosti jsou téměř nezměrné. Toto ateoretické stigma nemá počátek až v 60. letech, kdy sociologie usilovala o reinstitucionalizaci a kdy důkaz o „společenské funkci“ sociologie byl *conditio sine qua non* pro získání elementárního respektu u nedovzdělaných ideologických arbitrů – on i Masaryk sám byl raději vnímán jako „kritický realista“ než jako „sociologický teoretik“.¹ A tak se u nás i za první republiky „teoretizovalo“ málo, výjimkou byly práce na vědním pomezí, například práce Rádlovy nebo Englišovy, případně monografie, které nenašly dostatečnou odezvu (Mertlova *Byrokracie* [Mertl 1937]) nebo byly kriticky odsouzeny již v době svého vzniku (Gallova syntetická práce o ideji pokroku [Galla 1930]). Snad bychom měli připomenout také grandiózní pokus Emanuela Chalupného o sociologický systém, u nás jediný a jedinečný, který se ale dočkal spíše posměchu či alespoň vyhýbavé marginalizace.

Toto stigma „potenciální neužitečnosti“ neseme s sebou dodnes, v době, kdy *nota bene* dochází k onomu proslulému lámání chleba, při němž má sociologie dokázat, že ob stojí v mezinárodní konkurenci (což je navýsost nesnadné) a že je společensky užitečná (což je často nekompatibilní se zájmy politického i vědního establishmentu, který nerespektuje, že její společenská užitečnost je nejen, ale přece jen především v *sociální kritice*²).

V 60. letech se objevují texty, o nichž lze říci, že jsou na pomezí teorie, dějin sociologie a rekonstrukce (a povinné „kritiky“³) soudobé západní sociologie. Kromě zakladatelských prací Vojtěcha Tlustého a Jaroslava Klofáče (které ovšem nejsou teorií, ale rekonstrukcí teorií) významnou roli sehrály práce (skripta) Eduarda Urbánka [knižně ovšem až Urbánek 1979, 1989], který k nám přinesl poznání do té doby málo známých autorů – Petera Bergera, fenomenologů, ale i retrospektivní vědění o sociálně politickém myšlení II. internacionály, originál-

¹ Masarykovy pokusy o „sociologický systém“ jako většina Masarykových prací tohoto typu zůstaly v náčrtku, mnohoslibném sice, ale nedokončeném textu vydávaném na pokračování v *Naší době* na přelomu 19. a 20. století pod názvem „Rukověť sociologie“ – zůstal jen metodologický úvod, v podstatě dosti redundantní s jeho starší knihou *Základové konkrétní logiky* [Masaryk 2001].

² O sociálně kritické funkci sociologie dnes viz např. [Boltanski, Chiapello 1999, zejm. kap. 6, 7 a závěr; Boltanski 2008 nebo Javeau 2009]. Oživení zájmu o „kritickou sociologii“ frankfurtské školy je ostatně taky příznačné.

³ „Kritika buržoazní sociologie“ prováděná v 60. letech byla zčásti upřímným dozvukem nových pohledů marxistické provenience na „socialistickou společnost“ (Machoninův kolektiv aj.), zčásti „povinnou úlitbou ideologickým bůžkům“. Jinak tomu bylo v době „normalizace“, kdy se „kritika buržoazních teorií“ proměnila v militantní útoky, tedy ve služebné poklonkování. Tuto sociopsychologickou analýzu doby ještě dlužíme – je nejvyšší čas k ní přistoupit, nemá-li upadnout v „jámě zapomenutí“. Její aktuálnost totiž spočívá v tom, že titíž autoři ještě dnes snovají „nové vize budoucí společnosti“ s tím, že „reálný socialismus“ deklarují jako „protosocialismus“ – tedy jakýsi „socialismus na zkoušku“. Pokus o osobně laděnou, ale teoreticky fundovanou retrospektivu Machonin provedl na konci 90. let [Machonin 1997].

ní výklad konceptu role,⁴ přičemž sám se teoreticky pohyboval na pomezí mezi jakýmsi umírněným neomarxismem a standardní ortodoxií (z motivů nikoliv pragmatických). Jan Sedláček – kromě toho, že překládal polskou sociologickou a filozofickou literaturu, napsal pozoruhodnou studii o Durkheimovi s ambicemi kriticko-analytickými, je však s podivem, že „sociologického temna“ nebylo v době normalizace využito aspoň k návratům ke světové sociologické tradici v míře daleko větší. Slovenskou teoretickou sociologii reprezentovala Dilbar Alijevová, která výsledky své mnohostranné práce (s akcenty na fenomenologickou či interpretativní sociologii a na sociologii francouzskou, zejména ideje Maffesoliho) představuje to nejlepší, co v československé teoretické sociologii před rokem 1989 vzniklo [Alijevová 1986], a současně dodnes udržuje při skutečném životě „slovenskou teoretickou školu“ – což se o stavu věcí v českých zemích říci nedá [např. Alijevová 2003].

1989 a potom: inspirace i vzájemné nepochopení

Nový impuls přirozeně vneslo období po roce 1989 nejen „všeobecným uvolněním“, kdy se do sociologie vrátila část „staré gardy“ (ale žel často i se starými teoretickými koncepty⁵), ale především tím, že například a zejména Václav Bělohradský od počátku 90. let vnesl do našich stojatých vod postmoderní impulz,⁶ který byl do té doby znám toliko ze samizdatové verze⁷ a z několika významných překladů iniciovaných na Slovensku. Problém spočíval v tom, že překlady byly srozumitelné (kromě Lyotardova klasického textu [Lyotard 1993]) jen zasvěcencům, protože číst v roce 1991 bez přípravy Deleuze či Rortyho bylo sice možné, ale málo užitečné: efekt byl spíše v řádu „neočekávaných důsledků“ – postmodernu si „kolonizovali“ někteří filozofové, ale sociologie šla dál v podstatě tradičními

⁴ Později koncept role kriticky analyzoval Jan Keller [1995], který ostatně již před Listopadem otevřel téma dodnes diskutované – teorii jednání [Keller 1988].

⁵ Ulrich Beck mluví o „kategoriích zombie“, kdy „žijeme mezi mrtvými“ [Beck 2003: 17], jejich opakem by potom byly „fetišistické pojmy oboru“ [Kaufmann 2010: 26], jimiž dnes jsou např. identita, reflexivita, dekonstrukce, rámcování, narativita, antiesencialismus, triangulace atd., což je nedeňonestuje, odkazuje se spíše na jejich novost a někdy módnost, přičemž přechod mezi „fetišistickými pojmy“ a „pojmy zombie“ je někdy téměř nepostřehnutelný.

⁶ Na postmoderní podnět reagoval Petrušek [1992, 1993] ve dvou monografiích, z nichž obě byly psány v rámci „samizdatové“ produkce: při retrospektivním čtení lze snadno rozpoznat anticipační momenty (např. roli kvalitativního výzkumu, postavení intelektuála, ale i roli dnes obecně známých osobností, např. Johanna P. Arnasona atd.), které žel nebyly dále autorem rozpracovány.

⁷ Bělohradského knihu s poněkud enigmatickým názvem *Krise eschatologie neosobnosti* vydal Václav Havel tak říkajíc osobně a pokládal ji léta za to nejlepší, co v samizdatu „zvenku“ četl (jakýmsi teoretickým komplementem byl jeho vztah k patočkovské a zejména heideggerovské orientaci „vnitřní“ samizdatové produkce).

cestami. Ne tak Bělohradský. Svými třemi vzápětí po sobě vydanými nevelkými knihami [Bělohradský 1992a, 1992b, 2001] ukázal nejen, že „postmoderní diskurs“ (to slovo ještě nebylo ošoupanou mincí) není nesrozumitelným skládáním slov do ještě enigmatičtějších celků, ale zcela srozumitelnou, i když někdy náročnou četbou úvah, jež se pohybují mezi sociologií, filozofií, „kritikou kultury“, rekultivovanou „filozofií dějin“ a především – politikou. Bělohradský předvedl sociologii jako „angažovanou vědu“ s plným vědomím, že angažovanost je pojem zkorumpovaný, a právě proto vyžaduje více než gesto dramatického odmítnutí. Kontext, v němž se v roce 1991 angažovaností zabýval, je i dnes aktuální: „Kultura v moderní době chce neustále něčemu sloužit, masám, především té ‚pěči o člověka a jeho růst‘... Angažovaný intelektuál je revolucionář. Nejde mu o nápravu křivd, ale o proměnu našeho vztahu ke skutečnosti“ [Bělohradský 1992a: 15]. Bělohradský dokázal ve třech knížkách esejů, rozhovorů, úvah a zamyšlení otevřít řadu problémů, k nimž se dnes se zpožděním (ale poučenější) znovu vracíme: sociální stát, vztah k přírodě, každodennost, tolerance, multikulturnost, sekularizace, fetišismus, „neosobnost“, Mitteleuropa, krize demokracie atd. Dokonce ani jeho tehdejší „radikální relativismus“, který zpochybnil jednoznačnost „posvátného pojmu“ Pravda a jeho držitele kategorickou tezí,⁸ ba ani skepse k potenciální „objektivitě našeho poznání“⁹ nevyvolaly žádnou diskusi – kromě několika moralistických stesků. To „nejpodstatnější z Bělohradského“ ale nakonec: Bělohradský hned prvními pracemi k nám přinesl něco, čemu jsme dokonale odvykli, totiž a) systematickou práci s odkazy na beletrii jako na nikoli pouze ilustrativní, ale téměř argumentační materii (cituje mimo jiné Haška, Poláčka, Musila, Brocha, Čapka, Solženicyna, Stendhala, Kafku, Kunderu, Canettiho, Werfla a snad desítku jiných a odkazuje na ně),¹⁰ b) vrátil (filozoficko-)sociologickému esejí legitimitu jako literární formě, která patří do „vědeckého diskursu“ a která musí být brána stejně vážně jako opoznámkovaný a kvantitativně zušlechtěný text, a z toho plynoucí c) čtivost, která je u něho dána jednoznačně průnikem aktuálnosti témat a přístupností jazykového vyjádření, které po čtenáři mnohdy žádá úsilí, ale nikoliv nepravděpodobné vědění. Ostatně právě toto má asi na mysli Jean-Claude Kaufmann, když v úvodu své knihy *Ego (O sociologii individua)* [Kaufmann 2001: 11] říká, že nerozumí kritice jeho knih, že jsou „příjemné“: „Ptám se tedy – proč by sociologie měla být nudná? Snažím se psát tak, aby můj jazyk byl živý a aby co nejvíce lidí rozumělo, každý ve svém rytmu, vědecké metodě.“ Ale dodává – „obsah však může být nároč-

⁸ „Základem tolerování je přesvědčení, že podmínkou pravdivosti je zkušenost o historické podmíněnosti našich idejí, o jejich relativitě“ [Bělohradský 1992a: 39].

⁹ „Nikdy nemůžeme dost rychle opustit úděsné dědictví slova ‚objektivita‘ – to je jeden z masožravých mýtů našeho století, který navozuje atmosféru vědeckosti, ve skutečnosti ale vyjadřuje ochotu člověka podříditi své jednání a myšlení nějaké agentuře nutnosti, pod jejíž ochranou bude člověk moci existovat mimo dobro a zlo“ [op. cit.: 37].

¹⁰ Není bez zajímavosti, že v zásadě na tytéž autory se odvolává často Zygmunt Bauman (Bělohradský na Baumana nikoliv), což jistě není náhodné: jde o autory, kteří jsou jakýmsi *signum temporis* pozdní modernity a postmoderny.

ný a může vyžadovat značné intelektuální úsilí, takže jedinou výslednou rozkoš bude rozkoš ze získaného vědění“.

Bělohradský (dnes dozajista především s Janem Kellerem a Jiřím Příbáním) zůstává v mnoha ohledech „sám voják v poli“ [srv. zejména Bělohradský 2009; Keller 2000, 2010]. Ačkoliv dnes máme k dispozici dokonce v českém překladu jeden z podstatných textů „stylového revolucionáře“ v historiografii Haydena Whitea [White 2010] s jeho „radikální tezí“, že „obecně panuje jistá zdráhavost nahlížet na historické texty jako na to, čím obecně jsou, totiž jako na verbální artefakty, jejichž obsah je stejnou měrou *plodem imaginace*, jako je *objevným faktem*, a jejichž forma má blíže k literatuře než k vědě“ [White 2010: 106], téměř nikdo si této „revoluce v historiografii“ nepovšimnul. Již dávno jsme totiž měli pozorně číst skeptické úvahy Paula Veyna, že „sociologie je vědou, která by chtěla být vědou, ale její první řádek ještě nebyl ani napsán a její vědecká bilance je nulová – neodhalila nic, co by se již nevědělo, žádnou anatomii společnosti, žádný kauzální vztah, který by zdravý rozum dávno neznal“ [Veyne 1998: 181, ale obšírněji Veyne 2010]. To je vážné upozornění nejen na to, jak silně vytlačuje sociologii z jejího hájemství historiografie (zdaleka nejen na úrovni deskripce faktů, ale na úrovni výstavby teorie!), ale i varování před pseudovědou, kterou občas pěstujeme formulující problémy, které zajímají jenom autora, a konstruující odpovědi, jež nemají k „veynovské nulové bilanci“ daleko. Odkaz na Whitea je zde funkční takto: dosud totiž nikdo neodpověděl (a ani se o to nepokusil a asi nejen u nás) na otázku, jaké „formální styly“ (to je ona Whiteova „tropika diskursu“) jsou v sociologii vůbec přípustné.¹¹ Odpověď na tuto otázku by totiž mohla vážně posunout nejen hranice „měření“ „vědeckých výsledků“, ale také sociologii vrátit jednu z jejích podstatných sociálních funkcí, totiž spoluutvářet veřejný prostor, čehož se jen stěží dosáhne pěstováním „mód a koníčků“ [Sorokin 1958] nebo „sociologickým kouzelnictvím“ [Andreski 1972] či „sociologickou alchymií“ [Gellner (1972) 1996], což začasťe spíše vyvolává skepsi než nezbytnou důvěru a důvěryhodnost. Diskusi o pozoruhodném podnětu Michaela Burawoye [srv. Burawoy 2005], který podtrhuje význam „sociologie obrácené k veřejnosti“ (*public sociology*), iniciuje skupina mladých sociologů, např. Zuzana Uhde, bez ohledu na to, že „pojem nebyl jednoznačně přijat“.

¹¹ Bělohradský, poučen nejen Gadamerem, Batesonem, Ricoeurem a Foucaultem, dávno věděl, že „každý pojem je vyhaslá metafora... Metafora nás vytrhuje z navykého způsobu řeči, ocitáme se v jiném světě“. Jak zde nepřipomenout jeho přímo učebnicový příklad „metaforického myšlení“ – operující vědec, který experimentuje se psy, nechce být rušen jeho bolestným kvílením, a proto mu vyřízne hlasivky: „V každém případě je ten pes s vyříznutými hlasivkami metaforou racionálnosti v pozdní době: rozum je především specializací a specialista považuje za rozumná jen svá vlastní kritéria a úsudky. Všechny ostatní nekompetentní bytosti zbavuje hlasu.“ [Bělohradský 1992b: 43] Odtud je jen krok k rozboru role expertů v naší době – my sami se zbavujeme hlasu a necháváme je mluvit, protože nemáme „vlastního úsudku“ – a nemůžeme ho mít v důsledku hypertrofie moderní racionality.

Nicméně nenapájejme se jen z „cizích luhů“ – čeští historici „whiteovský křest ohněm“ podstoupili – Jan Horský ukázal meze „narativní historie“, ale – aniž jakkoliv popřel její význam, dodává, že „plné přijetí narativistických kritik je extrémním stanoviskem, jež by mohlo vést ke stejně antiscientistickým důsledkům jako naivní objektivismus“ [Horský 2009: 81]. Při „aplikaci“ whiteovské inspirace na zejména starší českou historiografickou produkci konstatoval Milan Řepka: „Pro mnohé se prvky poetizující dějepisné dílo přičítá požadavkům objektivní a rigorózní vědy. Jsou to však prvky, které oživují obraz minulosti, a tvoří tak nedílnou součást historického vědomí i poznání. Po staletí pomáhaly vytvářet identitu oboru a zejména díky nim je historie čtenářsky přitažlivou disciplínou... Nespatřujeme v tom jeho prokletí, nýbrž přednost...“ [Řepka 2006: 248]. Jestliže Řepkovi na základě důkladné analýzy vycházejí jako „nejpoetičtější, literárně nejatraktivnější a nejčtivější“ autoři Pekař, Palacký a Šusta, pak se právem ptá – je to shoda okolností, že „se jedná o tři nejvýznamnější osobnosti českého dějepisectví?“ [tamtéž]. Stálo by za to, kdybychom podobnou „rekonstrukci“ provedli i v rámci sociologie české, pokud jde o sociologii světovou, se přímo nabízí, že skuteční „velikáni“ oboru nezřídka patřili současně k literárně „nejpoetičtějším“ – rozhodně alespoň některými svými pracemi. A platí to nejen o Simmelovi, Benjaminovi, Arendtové, Berdajevovi, Baumanovi či Eliasovi, ale i o některých pracích Weberových, Durkheimových, ba i Parsonsových.

Nové tisíciletí – konečně návrat teorie s novými inspiracemi?

A mezi touto Scyllou (více či méně volným narativismem pěstovaným většinou pod egidou „kvalitativních metod“ a „etnograficko-sociologických výzkumů“¹²) a Charybdou (více či méně nekompromisním objektivismem pozitivistické provenience zaštitěným kvantitativním instrumentariem stále více expandujícím – ba i do kvalitativních postupů¹³) se pohybovala sociologie let devadesátých a prvního desetiletí století dvacátého. Tehdy se zformovaly v podstatě dvě podstatné linie vzájemně se bohužel téměř ignorující – „kvalitativismus“ a „objektivismus“: „*kvalitativismus*“ reprezentovaný především (nikoliv výhradně) studiem minorit

¹² Elegantním a sociálně „angažovaným“ textem, solidně teoreticky podloženým, je v tomto případě „etnografie měnící se české vědy“ Terezy Stöckelové a kolektivu [Stöckelová et al. 2009]. Podstatným znakem „etnografického přístupu v sociologii“ je zde „dlouhodobý pobyt výzkumníka v prostředí, které zkoumá“ [op. cit.: 19].

¹³ Jak takový „vstup“ v pokročilé fázi vypadá, instruktivně popisuje a zkoumá Konopásek [2009: 95–113]. V této jen zdánlivě technicko-informativní studii je několik zásadních kritických podnětů zejména pro začínající kvalitativní metodology. Konopásek ukazuje, jak zbytečné je doslovně transkribovat záznam hovoru, včetně hovorových obrátů, vybočení z vazby a plevelných slov, „aniž by je výzkumník analyticky použil“. Ona doslovnost vlastně protřečí principu kvalitativního výzkumu, kde je výzkumník a zkoumaný v pozici „rovný s rovným“, doslovný přepis však „nechává dotazované na stránkách textu promlouvat s prominutím jako debily“ [op. cit.: 103].

a stimulovaný ustavením a rozmachem *genderových studií* (jež kromě klasické trojice „gender, třída, rasa“ otevírají originálně pojatá témata identity a hranic, většinou používají kvalitativní metody, nadto jsou většinou solidně teoreticky fundována [*pars pro toto*: Hamar 2008; obecně Nagl-Dočekal 2007] a poměrně důsledně rozvíjejí zejména konstruktivistickou optiku, jakkoliv se někdy uzavírají do pasti příliš osobitého jazyka – (např. teoreticky fundovaná, ale do jazykové pasti chycená práce [Záborská 2009]), „objektivismus/kvantitativismus“ orientovaný zejména, byť nikoliv výhradně, na studium „transformačních procesů“ (tranzice, „přerody“ atd.) [srv. např. Mansfeldová, Tuček 2002, dále práce Večerníkovy, Tučkovy aj.]. Zpočátku se zdálo, že jde o návrat k radikální, vzájemně se vylučující dichotomii „buď – anebo“, nicméně některé práce ukazují, jak lze „objektivisticky“ klasické téma (studium sociálních nerovností) propojit s teoreticky fundovaným kvalitativním přístupem a solidní „narativní“ metodologií, což ve velmi čisté a téměř instruktivní podobě dokládají Olga Šmídová a Jadwiga Šanderová [Šanderová, Šmídová 2009].¹⁴

Toto období bude ale lépe a *sine ira et studio* možná jistě lépe zhodnoceno v budoucnu, kdy potenciální polemické vášně opadnou (těch reálných diskusí je málo: prostě „se navzájem nečteme“, nešvar, který jsme rozhodně nezdědili z první republiky). Pravděpodobně to ale příliš není: nadmíru mladých vědců totiž vstupuje do role „nájemních badatelů“ (výraz filozofa Milana Sobotky), kteří jsou ochotni psát o čemkoliv, cokoliv a jakkoliv v rámci grantů, výzkumných záměrů, badatelských programů atd., aniž jsou vnitřně motivováni k tomu, aby svůj postoj teoreticky hájili (což nikterak neznámá, že by to nedovedli).

Poslední zhruba pětiletí je ovšem poměrně bohaté na sociologickou literaturu [viz Balon 2007: 13, kde je *explicitě* uveden výčet disciplín pro sociologickou teorii inspirativních] dosti výrazně teoreticky orientovanou, často myšlenkově inspirativní a namnoze inovativní tam, kde se to před časem příliš neočekávalo.¹⁵

Začínat rekapitulaci pokusem o odpověď na otázku, „co je sociologická teorie“, je dnes stejně sebevražedné jako za dnů Roberta K. Mertona, který ji po etapě „velkých systémů“ 19. století (a paralelně s Parsonsovým pokusem o obecný sociologický systém) znovu položil. Jeho skeptická odpověď na požadavek, že

¹⁴ To, jak lze „velké téma“ pojmout kvalitativními metodami, dokládá práce Eleonóry Hamar *Vyprávěná židovství*, která je snad až příliš závislá na Ricoeurovi (v textu se ale dokonce setkáme s Heideggerem), její závažnost oborová i z hlediska zmiňované „public sociology“ je ale nesporná [Hamar 2008].

¹⁵ Obecně o potřebě teorie v sociologii, zejména historické, píše podrobněji náš – vedle Jiřího Musila a Iva Možného – asi nejvýznamnější teoretický sociolog *par excellence* Miloš Havelka [srv. Havelka 2010: 85n.]. Zde je v jiné terminologii vyloženo to, co nazývám „reflexivní“ (texty o textech) a „intencionální“ (texty o předmětu) teoriích. Tuto „dualitu“ rozvíjí Michal Šimůnek ve svých úvahách o „textech, které jsou o textech o textech“ [Šimůnek 2009: 95–114] v souvislosti s recenzí knihy Tomáše Dvořáka, která je „teoreticky nasycena“ snad až příliš. Otevírá však pole, na něž nemohu nekompetentně vstupovat, totiž oblast mediálních studií či dokonce „vizuálních věd“ [Dvořák 2009]. O tom, „jak praktická je teorie“, viz také rozhovor Iljou Šrubarem [Šrubar, Tížik 2009: 81–93].

„musíme mít, a pokud možno hned velký teoretický systém“, abychom obstáli v soutěži s jinými vědami [Merton 1968: 69], vyústila v to, že se Merton problému „pozitivně“ vyhnul svou koncepcí *teorií středního dosahu*, která ovšem není ani zdaleka „passé“ – zejména kvalitativní badatelé k teoriím středního dosahu programově směřují a nezřídka je úspěšně konstruují.

Je nicméně zajímavé, že „návrat k teorii“ jako vlastního předmětu studia (tedy nikoliv k teorii jako „předpokladu a vyústění“ empirického výzkumu, což je poměrně obvyklá, leč zřídka dodržovaná floskule) u nás začíná dvěma texty, které svými ambicemi směřují právě k „velké teorii“, k onomu postmodernisticky odmítanému *grand narrative*. Oba texty nadto vycházejí z identické výchozí předmětné volby, jíž je „teorie jednání“, ale současně se opírají o značně odlišné „klasické“ tradice. Marek Nohejl [Nohejl 2007] sice v úvodní části korektně kriticky reprodukuje koncepce Weberovy, Parsonsovy a Habermasovy, ale dospívá prostřednictvím analýzy kategorií a koncepcí „pozdně moderních“ (foucaultovských, feministických, ale předtím i adornovsko-horkheimerovských) k „postupné konkretizaci struktur jednání, diskursu a kritiky přes prvotní náznaky dílčích vazeb až k analýze jejich celkové strukturální souvislosti se zřetelem k pojmu společnosti jako celku“ [Nohejl 2007: 219]. „Myslet společnost“, jak tomu „po francouzsku“ říká Nohejl, lze tedy především ve vzájemné kategoriální interakci jednání (Weber), diskursu (Foucault) a kritiky (Adorno, Benhabibová). Jan Balon se ovšem zcela otevřeně hlásí k parsonsovskému dědictví (k „parsonsovskému typu teoretizování“) a usiluje o rekonstrukci obecné (sociologické) teorie jednání, která „je přístupna revizi a problém jednání nepostihuje jednou provždy“ [Balon 2007: 137]. Balon je totiž přesvědčen (a dokládá to i v jiných textech), že i když „intelektuální vzepětí 60. let se již asi opakovat nebude“, jsou přece jen skeptické postoje ke „križi sociologie“ nadnesené minimálně v tom smyslu, že „krize sociologie“ je *de facto* (na úrovni teorie) jev kontinuální a že dnes má pouze vyhraněnější podobu.

Podnět Collinsův a Misztalův: tvorba, recepce a sdělování teorií

Položme si otázku inspirovanou tezí, jíž začíná svou knihu *Sociological Insight* Randal Collins: „Cílem každé disciplíny by měly být dvě věci: měla by být jasná a nesamozřejmá. Skutečné vědění musí být sdělitelné. Mělo by být možné je vyjádřit tak, aby bylo pochopitelné. A nadto by mělo sdělovat něco jiného, než co již dávno víme, mělo by být tedy nesamozřejmé“ [Collins 1992: V]. Toto Collinsovo *dictum* platí ovšem podmíněně: bezvýhradně pro komunikaci sociologie s veřejností („public sociology“ M. Burawoye), podmíněně pro tvorbu a recepci sociologických pojmů, tvrzení a teorií v rámci „akademického provozu“.

Právě v souvislosti s rekonstitucí sociologické teorie by snad mělo být jasné řečeno, že část naší (a jistě nejen naší) produkce tyto „collinsové“ požadavky (nejen ve vztahu k veřejnosti, ale ani k vlastní vědecké komunitě) téměř programově nesplňuje. Některé teoretické texty (paradoxně ovlivněné impulzy spíše

francouzskými, zejména deleuzovského a foucaultovského stíhu) patří k sociologii „blábolivé“ (pojem jsem převzal od Józefa Bocheňského, který měl na mysli analogický typ filozofování). Ale ani druhý požadavek nebývá splněn, protože část empirických sociologů, zavalená množstvím datových souborů, občas sice přidá teorii *ad hoc*, ale v posledku vytváří nezřídka „deštníkovou sociologii“ (testuje hypotézy typu „prší-li, je na ulici více otevřených deštníků, než když je slunečné počasí“). Na toto nebezpečí upozornil Nicos Mouzelis, který poněkud „reduktivně“, ale funkčně vymezuje sociologickou teorii v kategoriích konceptuálního pragmatismu – cílem sociologické teorie je „usnadnit empirická bádání sociálního světa tím, že klademe *teoreticky zajímavé otázky*“ [Mouzelis 1995: 9]. Klást „teoreticky zajímavé otázky“ ale a) znamená klást otázky sociálně relevantní, nikoliv pouze módní a už vůbec ne ty, které „nás pouze baví“,¹⁶ a b) klást je pokud možno tak, aby nebyly redundantní, aby neopakovaly stále tatáž témata a motivy, snad pouze v odlišných pojmoslovných konstrukcích.

Bronisław Misztal navrhuje podobná dvě kritéria hodnocení „*slušné teorie*“ – nesmí být nudná a musí respektovat princip „novosti“ [Misztal 2000: zejména 6. část, 173n.]. Ačkoliv se Misztal pokusil navrhnout své pojetí teorie jako „diskursivní praktiky“, která směřuje k tomu, aby sociologie byla uchována jako „kumulativní věda“, je pro nás aktuálně zajímavější jeho zjištění, jak se sociologická teorie „dělala“ v posledních desetiletích.

Podle Misztala [op. cit.: XIX] se v druhé polovině 20. století ustavily „tři principiální kánony toho, jak se dělá sociologie“. Především šlo o *reprodukce, rekonstrukce a případně „kritické čtení“* klasiků sociologie, oněch sociologických *grand narratives*, což se neomezovalo na Marxe, Webera či Durkheima, ale postupně docházelo ke známé simmelovské renesanci, k znovuoobjevení pozapomenutých symbolických interakcionistů, ale i Parsonse atd. Druhý kánon (dodejme, že asi nejlépe provedený v klasické práci Turnerově [Turner 2004]) spočíval v *konfrontaci základních torzení hlavních teoretických koncepcí*, tedy funkcionalismu, teorie konfliktu, symbolického interakcionismu (fenomenologické a dramaturgické sociologie) a teorie směny (teorie racionální volby), později – volně – „postmodernismu“ [Ritzer 1997]. Konečně třetí kánon sestával z pokusů *formulovat teoretické hypotézy* charakterizující v rámci „obecné teorie“ (tedy „komplexně“) vyspělé společnosti, ať již jakkoliv nazývané – postindustriální (Alain Touraine, Daniel Bell), postkonzumní (Gilles Lipovetsky), postemocionální (Stjepan Gabriel Meštrović), postkomunistické (Jadwiga Staniszkis) či postkapitalistické (Peter Drucker).¹⁷ Podstatnou charakteristikou těchto kánonů však byla jejich

¹⁶ Existují desítky diplomových prací, které jsou „reflexí“ pouze vlastní zkušenosti – se svou firmou, se svou vedlejší výdělečnou činností, se svým soužitím s partnerem, s lesbickým partnerstvím, s výchovou dítěte v neúplné rodině, s veřejnou angažovaností. Taková sociologie je jakousi nezáměrnou reflexí fragmentarizované společnosti, oné společnosti „Já, a.s.“.

¹⁷ Dnes již neúplný, ale ve své době snad solidně sumarizující přehled bez velkých teoretických (zejména „hodnotících“) ambicí podává [Petrusek 2006].

„nesouměřitelnost“, totiž to, že neumožňovaly organické „překračování hranic“, a tedy postupnou tvorbu sociologického kumulativního vědění. Přidáme ještě čtvrtý způsob „dělání sociologie“, totiž *studium procesů* – transformace, modernizace, globalizace – a včleníme do tohoto kontextu ustavující se *historickou sociologií* (či civilizacionistiku). Tyto paralelní způsoby tvorby více či méně obecných sociologických teorií zajisté nevedou k „vyčerpání možností“ výstavby obecné sociologie, „řešením“ aktuální situace ale není ani proslulý a poněkud zbanalizovaný odkaz na „*multiparadigmaticčnost sociologie*“.¹⁸

Přesvědčivé vysvětlení, proč je sociologie multiparadigmatická a zejména v jakém vzájemném vztahu a nakolik jsou zastupitelná, převoditelná a jazykově („diskursivně“) sjednotitelná jednotlivá paradigmatata, vlastně dosud nebylo podáno. Odkazem na jakousi shůry danou multiparadigmaticčnost se ovšem bráníme především potenciálnímu nebezpečí sjednocujícího „naturalismu“,¹⁹ hájíme krajní stanoviska interpretativní, „dekonstruktivistická“ či konstruktivistická, ale vnitřní paradigmatickou skladbu a zejména její „pluralitní“ „ontologické zakotvení“ příliš jasně vysvětlit neumíme.

Na nových cestách?

S tímto vědomím Jiří Šubrt vykonal dílo co do rozsahu a nezřídka i co do kvality zcela mimořádné, když se ujal editace nejprve sborníků a potom systematicky koncipovaných učebnicových celků. V roce 2006 vydává „parsonsovský sborník“ [Šubrt 2006], v němž se organicky autorsky propojují studie „pamětníků“ s analytickými skicami nejmladší sociologické generace, studie parsonsovsky „smrtelně vážné“ se studiemi hravými (třebas „Parsons jako špatný metalurg“). Jak nedomyšlené je kategorizování vědeckých prací, v němž jsou sborníky „dehonestovány“, dokládá právě tento soubor textů. A co si potom počít se čtveřicí *Soudobé sociologie*, již Šubrt koncipoval tematicky, ale zpracoval opět „sborníkově“ – na každém svazku se podílelo 12 až 15 autorů? První – *teoretické koncepce a jejich autoři* [Šubrt 2007a] se věnuje autorům „nejfrekventovanějším“, tedy Wallersteinovi, Baumanovi, Luhmannovi atd., ale bere v potaz i Amitaie Etzioniho či Petera A. Müncha. Druhý svazek věnovaný tématu dnes nejdiskutovanějšímu – *vztahu jednání a struktury* [Šubrt 2008a] se přirozeně nemůže opřít o jakési „autorské sjednocení“ (ani ve smyslu objektu, ani autorství) –, pohybuje se proto od neopozitivismu přes Gar-

¹⁸ První systematický pokus o klasifikaci paradigmat podal Petrusek [1993: 19–27], kde se konstatuje a) že paradigmatický pluralismus vyžaduje vzájemnou toleranci a neměl by vést k rezignaci na hledání „vědecké pravdy“ a b) že tento pluralizující trend, který je v souladu s postmoderní orientací, současně znamená, že „není absolutních pravd kromě trivialit, ani objektivní reality bez aktéra“.

¹⁹ Srv. Outhwaitovu studii [Outhwaite 2002] publikovanou v časopise *Teorie vědy*. Tento časopis, který je pro sociology jakéhokoli zaměření velmi inspirativní, se téměř necituje, ba jen málo se o něm ví.

finkela až k stratifikačním teoriím či teorii sociálního kapitálu a důvěry. *Diagnózy soudobých společností* [Šubrt 2008b] jsou tematicky ještě rozptýlenější, sjednocuje je však téma „závažných otázek naší doby“ tak, jak jsou reflektovány v nejnovějších sociologických koncepcích teoretického „modu“. O tomto svazku měla být vedena „akademická diskuse“ právě proto, že jde o témata probíraná i „na agoře“, například ekologie, sociální stát, „společnost vědění“ atd. Věnuje se zde pozornost rovněž „kulturalistickému obratu“.²⁰ „Kulturalistické sociologii“ se věnuje text Marka Německého, zde je ale tematický přesah příliš široký, jakkoliv informačně bohatý. Čtvrtý svazek pak v podstatě navazuje na třetí, ačkoliv obsah ne zcela odpovídá titulu [*Aktuální a každodenní* – Šubrt 2010]. A zde tedy v nutné zkratce kulturalní studia,²¹ francouzské pojetí (!) středních tříd, konečně taky Richard Sennett (jehož známe většinou od Kellera) a Maffesoli, analýza sociálních sítí atd.

Jakýmsi sumarizujícím komplementem tohoto konvolutu je přehledová práce Jiřího Šubrt a Jana Balona [Šubrt, Balon 2010], která shrnuje hlavní vývojové tendence reprezentované významnými osobnostmi moderní sociologie od Schutzovy transpozice fenomenologie v sociologické paradigma po Jeffrey C. Alexandra s jeho „multidimenzionální teoretickou syntézou“. Text je členěn do dvou oddílů – léta hledání a úsilí o dosažení dohody (1945–1968) a léta rozkladu a obnovy (1968–2000). Toto členění souzní s dělením, jež navrhli Charles-Henry Cuin a François Gresle, když období 1945–1968 označili jako „věk ambicí“ a období 1968–1990 metonymicky souslovím „s paradigmaty se roztrhl pytel“ [Cuin, Gresle 2004: 133n.].

Nelze ovšem pominout originální pokusy o výstavbu teoreticky fundovaných výkladů sociálních proměn („přerodů“), jak je ve svých dvou obsáhlých kompendiích otevřel Jiří Kabele [1998, 2005]. Kabeleho texty jsou – kromě témat samotných – pozoruhodné pokusem na základě mimořádné literární erudice sjednotit inspirace interpretativní sociologie s teorií racionální volby, což je velmi neobvyklé (a což vysoce oceňuje Ilja Šrubař). Kabele se mj. pokusil formulovat originální teorii heuristické volby, která vysvětluje rozhodovací procesy aktérů ve fázi „dění“. Teorie racionální volby je vůbec kromě Kabeleho zastoupena u nás neúměrně málo vzhledem ke svému postavení ve světové sociologii. Problém Kabeleho textů je ovšem v jeho verbální dikci, o níž platí upozornění Jean-Clauda Kaufmanna: „Výzkumník může snít o svém vlastním jazyce, který bude naprosto věrně odrážet jeho myšlenky, ale riskuje, že se tím odsoudí k izolaci a k nepochopení“ [Kaufmann 2010: 105]. Kabele se jistě vymyká svou terminologií, svými hráči, herními rámci, transakčními a jinými náklady, manévrovacími prostory, strategickým vyvažováním atd., ale snad nakonec jde o věc čtenářského zvyku:

²⁰ Hana Horáková-Novotná volí pojem „kulturní“, což asi neodpovídá dnes již zavedenému úzu, a v celém výkladu je vědomě poplatná antropologické perspektivě, proto i pozorně a dobře reprodukovala a komentovala třeba Geertze, širší souvislosti „kulturních studií“ s jejich ambicí stát se „obecnou sociologií“ se ale vytratily.

²¹ Kulturní studia jsou již zastoupena aspoň zčásti překladovou literaturou a v rámci mediálních studií, podobně postmodernismus.

přijmeš-li jeho „herní rámce“, můžeš mít adekvátní potěchu i ze hry samotné – s minimem nákladů.²² Jeho nesporná zásluha je ale také v tom, že důrazně prosadil legitimitu interpretativního paradigmatu již na počátku 90. let.

„*Interpretativní paradigma*“ (uvozovky naznačují významovou polyvalenci), nesporně organicky svázané s kvalitativní metodologií, ovládlo část „mladé sociologie“ – nepochybně pro svou naprosto zdánlivou snadnost.²³ V mnoha pracích se potom dočítáme, že jsou opřeny o *grounded theory* („zakotvenou teorii“), aniž se jí však dosti dobře rozumí: „Metody *grounded theory* se skládají ze systematického sběru a analýzy dat k budování teoretického rámce středního dosahu, v němž shromážděná data vysvětlujeme... Síla této teorie spočívá v prostředcích, jež nabízí k porozumění empirickému světu“ [Charmaz 2000: 509]. Jisté, tato teorie „nabízí řadu flexibilních strategií, nikoliv rigidních předpisů“ [op. cit.: 513], nadto se dynamicky vyvíjí,²⁴ což ale neznamená ani svévoli, tím méně redukci *grounded theory* na její procesuální aspekt (tvorba pojmů, formulace hypotéz v procesu výzkumu). Ostatně Kaufmann to postřehl obecněji – „zatímco ve Spojených státech protagonisté *grounded theory* stanovili celkem striktní pravidla a postupy, přístupy, které se k ní hlásí v Evropě a především ve Francii, inklinují k velké volnosti a vystačí si s odkazem na mlhavou vazbu mezi teorií a terénem“ [Kaufmann 2010: 105]. Dodejme – nejen ve Francii.

Zásluhou Jiřího Kabeleho a zejména Zdeňka Konopáaska a Olgy Šmídové (po jistou dobu také Josefa Alana) se začala používat náročná metoda konverzační analýzy (analýza diskursu) – ne oni jsou však odpovědní za její začasné poněkud „simplifikované“ použití. Teoretický rozměr konverzační analýzy (kritické analýzy diskursu a narativních metod) spočívá samozřejmě v tom, že jsou metodologickou konstituentou interpretativního paradigmatu.

Již v roce 2007 zahájil Šubrt ve spolupráci s Bohuslavem Šalandou nikoliv proklamativně, ale edičním činem start *historické sociologie*, která u nás zatím své místo v tematické skladbě oboru neměla [Šubrt 2007b],²⁵ ačkoliv český čtenář měl

²² Podobně vyznívá i teoretická část jinak tematicky závažné knihy o sociální spravedlnosti [Hájek et al. 2007].

²³ O nárocích, jež na tyto postupy kladou „kvalitativní kriteriologové“, viz zásadní studii Clive Seala [Seale 2002].

²⁴ Ve 2. vydání [Charmaz 2000] *Handbook of Qualitative Research*, z něhož citujeme, je kapitola o „*grounded theory*“, ve 3. vydání z roku 2005 je tato kapitola nahrazena úvahou *Grounded theory v XXI. století*, kde je ještě větší důraz položen na konstruktivistická východiska teorie. Daleko názornější je ovšem srovnání učebnic z let kolem přelomu století s učebnicí z roku 1979, která ostatně nese významný podtitul „metoda k zešílení“. Je ovšem daleko výslovněji vázána na svá původní teoretická i filozofická východiska, než je tomu v textech dnešních (v nichž se připomíná již jen tradice chicagské školy a někdy symbolický interakcionismus či etnometodologie) [srv. Schwartz, Jacobs 1979].

²⁵ Je samozřejmě poněkud paradoxní, že právě historická sociologie (spolu s redefinovanou kulturologií) se nejvýznamněji (v postsovětské oblasti) rozvíjí v Rusku [srv. např. Afanasjev 2009; Romanovskij 2009; Šabaga 2009 aj.]. Rozborem procesů modernizace v Rusku na historickém pozadí se podílí rusko-německý tým vedený Renate Mayntz [Mayntz 2003].

k dispozici originální syntetickou práci Jaroslava Krejčího *Postižitelné proudy dějin* [Krejčí 2002], která se ovšem k „historické sociologii“ nijak programově nehlásila. Krejčí raději mluví o „komparativním historickém přístupu v humanitních a sociálních vědách“, odkazuje zejména na Webera jako prvního „sociologa-historika“, mírně se distancuje od Toynbeeho, ale dokonce i Eisenstadta. Samozřejmě by se neměla pominout zásadní práce Bedřicha Loewensteina, žijícího v Německu, o „proměnách a pádu víry v pokrok“ [Loewenstein 2009], který sleduje podobnou myšlenkovou trajektorii jako klasická práce o pokroku z pera Roberta Nisbetta a částečně z něho materiálůvě čerpá, je však zejména ve vztahu k novověku kritičtější (ostatně obě práce dělí časová proluka) [srv. Nisbet 1980, reeditováno 1994]. Tomuto zásadnímu dílu ovšem předcházeli *Projekt moderny* [Loewenstein 1995], závažný příspěvek „historické sociologie“ k teorii občanské společnosti.

Pětisetpadesátistránkové Šubrtem editované kompendium je přehledem, většinou vysoce kvalifikovaným, hlavních „teorií dlouhodobých vývojových procesů“ demonstrovaných na 24 významných osobnostech a pěti relevantních tématech (paměť, racionalita, nacionalismus, dějinný čas a vztah historie a sociologie). Jistý problém toto kompendium s sebou nese – může vést k záměně „meritorní historické sociologie“ jako „substanciálního“ studia dlouhodobých sociálních procesů a fundamentálních změn zejména (nikoliv pouze) společenských makrostruktur za studium jednotlivých „personifikovaných teorií“. Ostatně sklon k záměně dějin sociologie s historickou sociologií není zdaleka neobvyklý již proto, že řada klasiků „historickou sociologii“ dělala, aniž používala tohoto termínu (asi poprvé u F. N. Giddingse v jeho *Historické a deskriptivní sociologii* z roku 1923, u nás programově budoval „historickou sociologii“ František Modráček [1930]). Opravdovým, byť velmi osobitým vykročením ve směru historické sociologie je soubor studií inspirovaných Patočkovým konceptem „nadcivilizace“ (editovaný Arnasonem, Benyovszkým a Skovajsou [Arnason, Benyovszky, Skovajsa 2010]), soubor, který je nejen klíčem k „sociologickému rozměru“ Patočkova odkazu, ale i k porozumění řadě problémů, jež jsou nesmírně inspirativní a současně původní (například koncept „moderantní“ civilizace atd.). V neposlední řadě byl učiněn pokus ustavit nový *časopis pro historickou sociologii* – jeho budoucí osudy závisí na ochotě přijmout tíhu (i radost), která je spojena se studiem sociologických pohledů na dějiny nové i starší, ale především na jisté míře pokory spočívající v ochotě psát do časopisu recenzovaného sice, ale zatím neevidovaného pod jakýmsi číslem kdesi v čarodějné kuchyni administrátorů vědy.

Zbývají konečně nejméně čtyři témata, která si vyžadují samostatnou pozornost a jež můžeme již jen taxativně vyjmenovat. Kromě prací, které se pokoušejí o rekonstrukci teoretického myšlení zejména odkazem k autoritám (a analýzou jejich podnětů), máme k dispozici řadu prací, jež jsou tím, co jsem nazval „*intencionální teorií*“ – teorií „něčeho“, přesněji – ve většině případů jde o teoreticky fundované texty o jednotlivých problémech soudobých společností, nezřídka kombinované s kvantitativními (i kvalitativními) postupy. Jejich výčet by byl nutně neúplný, a proto vůči některým autorům prostě nezdvořilý – připomeň-

me alespoň vklad „brněnské sociologické školy“ (Ivo Možný – rodina, Radim Marada – občanská společnost, Tomáš Sirovátka – sociální exkluze, Pavel Barša a Ondřej Císař – současná politická levice v postmoderním světě [Barša, Císař 2004] aj.), teoretické usilování olomouckých autorů (o životním stylu Kubátová [2004, 2010], Znebejánec – sociální hnutí a konflikt), Skovajsovu studii o politické kultuře [Skovajsa 2006] aj. Nutno zvláště připomenout zásadní význam prací Pavla Barši, který po poněkud svébytném textu o „imanenci a sociálním poutu“ [Barša 2001] a originální studii o feminismu [Barša 2002] vydává u nás asi teoreticky nejfundovanější studii o multikulturalismu [Barša 1999] a naprosto zásadní *Dialog teorií* [Barša et al. 2009], který je sice předmětně řazen k teorii mezinárodních vztahů a metodologicky k „filozofickým zkoumáním“, je však sociologicky více než relevantní (ostatně – „teorie mezinárodních vztahů“ je svým způsobem „parciální sociologickou teorií“). Z vlastní nevědomosti se ovšem usvědčuji, když některé Baršovy texty se mi zdají trpět „kaufmannovským jazykovým syndromem“. Druhým momentem, který nelze pominout, je skutečnost, že nastupuje mladá generace více či méně umírněných *neomarxistů*, velmi vzdělaných, většinou vysoce kultivovaných, kteří silně inspirují ediční aktivitu Filosofického ústavu AV ČR, překladovou i původní, a již proto je nutno je brát vážně. Snad jen – někteří by se ve svatém rozhorlení, na něž mají právo (a mnohdy s nimi lze věčně souhlasit), nemuseli vracet k téměř stalinské rétorice. Za třetí – ostýchám se řadit k „čisté teorii“ poslední texty Václava Bělohradského, Jana Kellera a Jiřího Příbáně – reprezentují osobitý, originální přístup ke studiu společenských jevů, jazykově vytríbený, problémově atraktivní, názorově promyšlený, místy jistě vědomě provokativní. Všechny texty těchto autorů ovšem splňují „collinsovskou podmínku“ – jsou jasné a nesamozřejmé, pojmově „čisté“ (když např. Bělohradský občas zavádí svá osobitá pojetí některých fenoménů, vždy je předem definuje) a čtivé – ne náhodou patřily dokonce k „bestsellerům“ naučné literatury. A to nejpodstatnější – bez ohledu na formální hodnocení jsou čteny, vyhledávány a autoři jsou právem pokládáni za reprezentativní mluvčí oboru (paralelně s nimi jako jakýsi dobový „background“ jsou ovšem komentátoři statistických výsledků volebních preferencí, sledovanosti toho či onoho, v lepším případě demografických trendů). Samostatnou kapitolu tvoří v poslední době znovuoživený zájem o „obecnou metodologii“, tedy o to, co sociologické studentstvo postrádá velice citelně.

Zdá se, že návrat k sociologické teorii, ať jí budeme rozumět více méně – v rámci dosavadních konvencí – cokoliv, je nevratný. A je to tendence sympatická zejména v době, kdy vysoké školství má směřovat k poněkud tupému pragmatismu dokonce v „paragrafovaném znění“, a současně svým způsobem výmluvná: zaštitěna seniory, ale realizovaná mladými a vzdělanými sociology má pravděpodobně o budoucnost postaráno.

Literatura

- Afanasjev, Viktor G. 2009. *Cikly i obščestvo*. Moskva: Kanon Pljus.
- Alijevová, Dilbar. 1986. *Súčasná americká sociológia*. Bratislava: Pravda.
- Alijevová, Dilbar. 2003. „Paradigma imaginárneho vo francúzskej sociálnej vede.“ Pp. 25–71 in Adéla Kvasničková (ed.). *Paradigmy sociológie kultúry*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Andreski, Stanisław. (1972) 2002. *Czarnoksiężstwo w naukach społecznych*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Arnason, Johann P., Ladislav Benyovszky, Marek Skovajsa (eds.). 2010. *Dějinnost, nadcivilizace a modernita: Studie k Patočkově konceptu nadcivilizace*. Praha: Togga.
- Balon, Jan. 2007. *Sociologická teorie: Příběh krize a fragmentace – projekt obnovy a rekonstrukce*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Barša, Pavel. 1999. *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: CDK.
- Barša, Pavel. 2001. *Imanence a sociální pouto*. Brno: CDK.
- Barša, Pavel. 2002. *Panství člověka a touha ženy: feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Barša, Pavel, Ondřej Císař. 2004. *Levice v postrevoluční době*. Brno: CDK.
- Barša, Pavel, Ondřej Císař. 2008. *Anarchie a řád ve světové politice*. Praha: Portál.
- Barša, Pavel et al. 2009. *Dialog teorií. Filozofická dilemata výzkumu mezinárodních vztahů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Beck, Ulrich. 2003. *Individualization*. London: SAGE.
- Bělohradský Václav. 1992a. *Kapitalismus a občanské ctnosti*. Praha: Československý spisovatel.
- Bělohradský Václav. 1992b. *Přirozený svět jako politický problém: Eseje o člověku pozdní doby*. Praha: Československý spisovatel.
- Bělohradský, Václav. 2001. *Myslet zeleň světa*. Praha: Mladá fronta.
- Bělohradský, Václav. 2009. *Společnost nevolnosti. Eseje z pozdější doby*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Boltanski, Luc. 2008. „Kritická sociologie a sociologie kritiky.“ *Teorie vědy* 30 (3–4): 55–84.
- Boltanski, Luc, Eve Chiapello. 1999. *Le nouveau esprit du capitalisme*. Paris: Éditions Gallimard.
- Burawoy, Michael. 2005. „For Public Sociology.“ *American Journal of Sociology* 70 (1): 4–28.
- Collins, Randall. 1992. *Sociological Insight: An Introduction to Non-Obvious Sociology*. Oxford, New York, Toronto: Cambridge University Press.
- Cuin, Charles-Henry, François Gresle. 2004. *Dějiny sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Docekal-Nagl, Herta. 2007. *Feministická filosofie: výsledky, problémy, perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Dvořák, Tomáš. 2009. *Sběrné suroviny. Texty, obrazy a zvuky nedávné minulosti*. Praha: Filosofia.
- Galla, Karel. 1930. *Pokrok jako idea a společenská skutečnost*. Praha: Filosofická fakulta University Karlovy.
- Gellner, Ernst. (1972) 1996. „Alchemicy socjologii.“ Pp. 271–283 in *Pojęcie pokrewieństwa*. Kraków: Universitas.
- Hájek, Martin et al. 2007. *Praktiky ne/spravedlnosti: pojmy, slova, diskurzy*. Praha: MATFYZPRESS.
- Hamar, Eleonóra. 2008. *Vyprávěná židovství. O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

- Havelka, Miloš. 2010. „O potřebnosti teorie v soudobé české sociologii.“ Pp. 85–94 in Miloš Havelka. *Ideje – dějiny – společnost: Studie k historické sociologii vědění*. Brno: CDK.
- Horský, Jan. 2009. *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*. Praha: Argo.
- Charmaz, Kathy. 2000. „Grounded Theory: Objectivist and Constructivist Methods.“ Pp. 509–536 in Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln (eds.). *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA, London, New Delhi: SAGE.
- Javeau, Jean-Claude. 2009. „Why is Sociology a Critical Science?“ *Teorie vědy* 31 (2): 5–24.
- Kabele, Jiří. 1998. *Přerody a principy sociálního konstruování*. Praha: Karolinum.
- Kabele, Jiří. 2005. *Z kapitalismu do socialismu a zpět*. Praha: Karolinum.
- Kaufmann, Jean-Claude. 2001. *Ego: Pour une sociologie de l'individu*. Paris: Nathan.
- Kaufmann, Jean-Claude. 2010. *Chápající rozhovor*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Keller, Jan. 1988. *Sociální jednání z hlediska marxistické sociologie*. Brno: Nakladatelství UJEP.
- Keller, Jan. 1995. *Dvanáct omylů sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Keller, Jan. 2000. *Vzestup a pád středních vrstev*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Keller, Jan. 2010. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Konopásek, Zdeněk. 2009. „Zapomeňte na pouhé transkripty: Atlas.ti, šestá verze.“ *Biograf* (48): 95–113.
- Krejčí, Jaroslav. 2002. *Postižitelné proudy dějin*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kubátová, Helena. 2004. *Životní svět a sociální světy*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Kubátová Helena. 2010. *Sociologie životního způsobu*. Praha: Grada.
- Loewenstein, Bedřich. 1995. *Projekt moderny: o duchu občanské společnosti a civilizace*. Praha: ISE.
- Loewenstein, Bedřich. 2009. *Víra v pokrok: dějiny jedné evropské ideje*. Praha: OIKOYMENH.
- Liotard, Jean-François. 1993. *O postmodernismu*. Praha: Filosofie.
- Machonin, Pavel. 1997. *Social Transformation and Modernization. On Building Theory of Societal Changes in the Post-Communist European Countries*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Mansfeldová, Zdenka, Milan Tuček (eds.). 2002. *Současná česká společnost. Sociologická studie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Masaryk, Tomáš Garrigue. 2001. *Základové konkrétní logiky*. Praha: Ústav T. G. Masaryka.
- Mayntz, Renate. 2003. „Perelomy v razvitiji obščestv: Vozmožnosti prověrki sociologičeskoj teoriji.“ Pp. 40–55 in *Povoroty istorii: Postsocialističeskije transformacii glazami německich issledovateľej*. Sankt-Petěrburg, Moskva, Berlin: Jevropějskij universitět.
- Mertl, Jan. 1937. *Byrokracie: studie sociologicko-politická*. Praha: Orbis.
- Merton, Robert K. 1968. *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.
- Misztal, Bronisław. *Teoria socjologiczna a praktyka społeczna*. Kraków: Universitas.
- Modráček, František. 1930. *Sociologie jako teorie dějin*. Praha: Dělnická akademie.
- Mouzelis, Nicos. 1995. *Sociological Theory. What Went Wrong? Diagnosis and Remedies*. London, New York: Routledge.
- Nisbet, Robert. 1980. *History of the Idea of Progress*. New York: Basic Books.
- Nohejl, Marek. 2007. *Jednání, diskurs, kritika: Myslet společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Outhwaite, William. 2002. „Naturalismy a antinaturalismy.“ *Teorie vědy* 9 (1): 3–27.
- Petrusek, Miloslav. 1992. *Alternativní sociologie. Úvahy o smyslu sociologie v nealternativní době*. Praha: Klub osvobozeného samizdatu.
- Petrusek, Miloslav. 1993. *Teorie a metoda v moderní sociologii*. Praha: Karolinum.
- Petrusek, Miloslav. 2006. *Společnosti pozdní doby*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

- Popper, Karl R. (1934) 1997. *Logika vědeckého zkoumání*. Praha: OIKOYMENH.
- Ritzer, George. 1997. *The Postmodern Social Theory*. New York: The McGraw-Hill.
- Romanovskij, Nikolaj V. 2009. *Istoričeskaja sociologija*. Moskva: Kanon Pljus.
- Řepa, Milan. 2006. *Poetika českého dějepisce*. Brno: Host.
- Seale, Clive. 2002. „Kvalita v kvalitativním výzkumu.“ *Biograf* (27): 3–16.
- Schwartz, Howard, Jerry Jacobs. 1979. *Qualitative Sociology: A Method to the Madness*. New York, London: The Free Press.
- Skovajsa, Marek. 2006. *Politická kultura: Přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky*. Praha: Karolinum.
- Sorokin, Pitirim. 1958. *Fads and Foibles in Modern Sociology and Related Sciences*. Chicago: University of Chicago Press.
- Stöckelová, Tereza (ed.). 2001. *Akademické poznávání, vykazování a podnikání. Etnografie mění se české vědy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Šabaga, Andrej V. 2009. *Istoričeskij subjekt v poiskach svojego Ja*. Moskva: Izdatel'stvo RUDN.
- Šanderová, Jadwiga, Olga Šmídová et al. 2009. *Sociální konstrukce nerovností pod kvalitativní lupou*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Šimůnek, Michal. 2009. „Kniha plná sběrných surovin.“ *Biograf* (50): 95–114.
- Špelda, Daniel. 2009. *Proměny historiografie vědy*. Praha: Filosofie.
- Šubrt, Jiří (ed.). 2006. *Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii*. Praha: Karolinum.
- Šubrt, Jiří (ed.). 2007a. *Soudobá sociologie I: Teoretické koncepce a jejich autoři*. Praha: Karolinum.
- Šubrt, Jiří (ed.). 2007b. *Historická sociologie: Teorie dlouhodobých vývojových procesů*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Šubrt, Jiří (ed.). 2008a. *Soudobá sociologie II: Teorie sociálního jednání a sociální struktury*. Praha: Karolinum.
- Šubrt, Jiří (ed.). 2008b. *Soudobá sociologie III: Diagnózy soudobých společností*. Praha: Karolinum.
- Šubrt, Jiří (ed.). 2010. *Soudobá sociologie IV: Aktuální a každodenní*. Praha: Karolinum.
- Šubrt, Jiří, Jan Balon. 2010. *Soudobá sociologická teorie*. Praha: Grada.
- Šrubař, Ilja, Miroslav Tížik. 2009. „Jak praktická je teorie a kdo je vlastně cizincem? Rozhovor nejen o fenomenologii s Iljou Šrubařem.“ *Biograf* (50): 81–93.
- Turner, Jonathan H. 2004. *Struktura teorii socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwa Naukowego PWN.
- Urbánek, Eduard. 1979. *Marxismus v konfrontaci s buržoazní koncepcí sociální role. Role, masky, charaktery*. Praha: Univerzita Karlova.
- Urbánek, Eduard. 1989. *Kritika fenomenologické sociologie*. Praha: Univerzita Karlova.
- Veyne, Paul. 1998. *Ako písať o dejinách*. Bratislava: Chronos.
- Veyne, Paul. 2010. *Jak se píšou dějiny*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- White, Hayden. 2010. *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*. Praha: Karolinum.
- Zábrodská, Kateřina. 2009. *Variace na gender. Poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita*. Praha: Academia.